

Received / Makale Geliş Tarihi 06.11.2023
Published / Yayınlanma Tarihi 31.01.2024
Volume / Issue (Cilt/Sayı)-ss/pp 11(103), 65-77

Research Article / Araştırma Makalesi
10.5281/zenodo.10468152

Dr. Ayşe Ateş

<https://orcid.org/0000-0002-3384-8740>
MEB, Merkez Atatürk Anadolu Lisesi Kahramanmaraş / TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet Öz

<https://orcid.org/0000-0001-9499-4226>
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/03gn5cg19>

Kur'an'da Allah-Kul İlişkisi

The Relationship between Allah and His Servant in the Qur'an

ÖZET

Rahmet ve gazapla ilgili ayetler insanın Allah ile ilişkisinde temel bir rol üstlenmektedir. Kur'an bütün insanlığa hitap etmektedir. Muhatap kitlesi sadece müminler değildir. Kâfirler şemsiyesi altında Yahudi ve Hıristiyanlardan kâfir olanlar, Müşrik, Münafık vb. kitleler de vardır. Nüzul sürecinden bağımsız bir şekilde Allah'tan insana doğru ilişkide rahmet, şefkat ve merhamete yönelik nitelendirilmelerin bir kenara bırakılması, Allah'ın esma-i hüsnâ içerisinde yer almayan "Gazapla" doğrudan tanıtılması, Allah'ın rahmetinden ziyade gazabının doğrudan öne sürülmesi bir takım yanlış anlamaları beraberinde getirmektedir. Bu tür yorumlar insanlarda korku temelli bir Allah tasavvuru ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durumda insanın Allah ile bağı zayıflamakta ve insan için emir ve yasaklara itaat de yük haline dönüşmekte ya da bu yüzden Allah ile bağ kurulamamaktadır. Oysaki Hz. Peygamber'in tebliğdeki metodu müjdelemek, nefret ettirmemek, zorlaştırmamak aksine kolaylaştırmaktır. İnsanın Allah ile bağının kuvvetlenmesi için sevgi ve güven üzerine kurulu bir ilişkisi olmalıdır. Bu çalışma bugünün insanının rahmet ve gazapla ilgili ayetleri doğru bir şekilde anlaması, dini doğru yaşaması ve sevgi temelli bir Allah tasavvuru oluşmasına katkı sağlaması açısından önemlidir. Çalışmamızda Kur'an'ın bütünlüğü ve siyak-sibak ilkesi gözetilmiştir. Kur'an'da Allah'ın kendisini nasıl tanıttığı ile ilgili genel bir çerçeve çizilmiştir. Kendisinden insana doğru ilişkisini hangi nitelendirmeler ve temeller üzerine kurduğu ayetlere bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu çalışmamızda öncelikle kendisine nispet edilen isim ve sıfatların nirengi noktalarını oluşturan Rahmân ve Rahîm kavramlarının analizleri yapılmıştır. Rahmet ve gazap kavramlarından yola çıkarak sözün söylendiği ortam, şartlar ve muhatap kitle dikkate alınmıştır. Aynı zamanda ayetlerin doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlaması için Yüce Allah'ın, Peygamberi ve inzal olunan vahyi nasıl tanıttığı üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber tebliğde şiddete dayalı bir üslup kullanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Rahmân, Rahîm, Gazap, Muhatap, Şefkat, Merhamet.

ABSTRACT

The fundamental points of the names and attributes referred to Allah are the attributes of blessing, compassion and mercy. Regardless of the sociology of Nuzul, leaving aside the attributes of blessing, compassion and mercy towards the relationship between God to man, the direct introduction of God with "Wrath", which is not included in the Esmâ-i Husnâ, has brought along a number of misunderstandings. However, in order for a human being to be connected to Allah with a strong bond, he must have a relationship based on love, trust and hope. Allah, who takes mercy and compassion as his principle in this relationship, cannot be seen as a source of threat in any way. The method of the Hazrat Prophet's message: "Give good news, do not make it hate, make it easy, and do not make it difficult." is in the form. It is very important to acknowledge Allah, the prophet and revelation. The context of the revelation, its content, the reason for its revelation and the diversity of the addressee are effective in how the address is addressed. In this context, in order to understand the expressions about mercy and wrath correctly and to live the religion correctly, the subject has been discussed by taking into account the context, conditions and addressee group, starting from the concepts.

Keywords: The Gracious, The Merciful, Wrath, Interlocutor, Compassion, Mercy.

1. GİRİŞ

Kur'an bütün insanlığa hitap etmekle birlikte mesajlarını farklı muhatap kitleler üzerinden ulaştırmaktadır. Hitap ve üslup muhataba göre değişmektedir. Özellikle ilk muhatabın verilen mesajları nasıl anladığını tespit etmek, muhatabın içinde bulunduğu tarihsel, sosyal ve kültürel şartları iyi bilmek, anakronizme düşmemek için çok önemlidir. Kur'an'ın beşer dilinin imkânlarına göre hitap ettiği ancak mana dünyasını genişleterek insanlık ufkunda bir inkılap gerçekleştirdiği bilinmektedir.¹ Yüce Allah va'd ve va'id ayetleriyle insan davranışlarında bir değişim ve dönüşüm amaçlamaktadır. Bu şekilde insana sorumluluk bilinci yükleyerek harekete geçirip, onun ahlaki seviyesini en üste çıkarmak istemektedir.

Kur'an kendisini herkes için, özellikle doğru yolda gitmek isteyenler için öğüt ve uyarı olarak nitelendirmektedir.² Allah'a kavuşacağını ummayanlara, ayetlerden yüz çevirip habersiz yaşayanlara azap ile cevap verileceğini bildirmektedir.³ Diğer taraftan iman edip iyi işler yapanları Rableri onları imanları sebebiyle doğru yola ulaştırmakta, cennetle müjdelemektedir.⁴ Doğru yolu tutanlar da bu çerçevede özgür iradeleriyle yaşam ve sevgi kaynağı Allah'a güven ve huzurla bağlanıp yollarına devam etmektedirler.

Tarih sahnesinde yer alan geçmiş toplumlarda da insan Allah ilişkisi bu temel üzerine inşa edilmiştir. Örneğin, Hz. Yakup, oğullarına "Evlatlarım! Gidin Yusuf'u ve kardeşini iyi araştırın. Allah'ın lütfundan ümit kesmeyin. Çünkü kâfir bir kavimden başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez."⁵ diyerek onlardan Allah'tan ümit kesmemelerini istemiştir. "De ki: Ey kendilerinin aleyhine olmak üzere haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları affeder. Şüphesiz O, çok bağışlayandır, çok merhametlidir."⁶ ifadesi gibi benzer içerikli çok sayıda ayet vardır. Adem ve Şeytan kıssası ümit ve karamsarlık halini resmeden ibretlik mesajlar içeren bir hadisedir. Şeytanın Allah'ın Hz. Adem'e secde etme emrine karşı çıkıp günahında ısrarcı davrandığı bilinmektedir. Şeytan tövbe etmek yerine Allah'tan ümidini kesmiştir. Hz. Adem ve Hz. Havva da Allah'ın emrine itaatsizlik etmişlerdir. Ancak onlar bu karşı çıkıştan hemen sonra yaptıklarından pişman olup Allah'a sığınmışlar ve O'ndan ümit kesmemişlerdir. Şu halde insan Allah'ın rıza, nimet ve ihsanını arzulamalı, affedici ve bağışlayıcı olduğunu bilerek ümit içinde O'na yönelmelidir. Şeytanî bir duruş yerine Ademî bir duruş sergilemelidir.⁷ Allah'ın affetmesi ve rızıklandırması O'nun kullarına olan sevgisinin tezahürleridir.

Nitekim rahmet ve merhameti kendine ilke edinen⁸ Yüce Allah'ın gazap, intikam ve tehdit diliyle öne çıkarılmaması gerekir. Bu durum korku temelli bir insan Allah ilişkisi kurulmasına neden olmaktadır. Bu düşünce insanın özgürleşmesini, dini emirleri severek yapmasını engellemektedir. Rahmet ve gazap ayetlerinin doğru anlaşılması için Allah'ın beyanlarının hangi ortam ve şartlarda, ne maksatla gerçekleştiği, Kur'an'ın doğrudan hitap ettiği ilk muhatap kitle dikkate alınarak ele alınmalıdır.

2. KUR'AN'DA RAHMÂN VE RAHÎM

"Rahmân" ismi 57, "Rahîm" ismi ise 114 yerde geçmektedir.⁹ Rahîm ismi bir yerde de Hz. Peygamber'e nispet edilmiştir.¹⁰ Rahmân kelimesi, sözlükte merhametli, şefkatli, ve yufka yürekli olmak (rikkat, teattuf, 're'fet), acımak, şefkatli ve merhametli davranmak gibi manalar taşıyan "رحم" kökünden türemiştir.¹¹ Dil âlimlerinin bazıları Rahmân kelimesinin İbrânîce olduğunu öne sürmüş, ayrıca kelimenin Câhiliye döneminde tevhit inancı çerçevesinde kullanılmasının Yahudiliğin etkisiyle olduğunu iddia etmişlerdir.¹² Diğer taraftan Taberî Rahmân kelimesinin müşrikler tarafından bilindiğini, onların inatlaşarak kelimeyi duymadıklarını iddia ettiklerini belirtmiştir.¹³ Âlimlerin büyük çoğunluğu rahîm gibi Rahmân'ın da "rahmet" kökünden türediğini belirtmiştir. Rahmân ismi altı ayette rahîm ismi ile birlikte yer alırken, diğer yerlerde özel bir isim olarak tek başına kullanılmıştır. Rahîm ismi ise Allah'ın Rahmân, Gafûr, Tevvâb, Birr, Vedûd, Azîz, Raûf, Rab isim ve sıfatlarıyla bir terkip oluşturmuştur. Rahîm isminin en çok Gafûr sıfatıyla birlikte geçmesi dikkat çekicidir. Rahmân zatî, Rahîm ise fiili isim olarak

¹ Hatice Görmez, *Kur'an-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Tergib ve Terhib Üslubu* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 31.

² Tekvîr 81/27-28.

³ Yûnus 10/7-8.

⁴ Yûnus 10/9; Nahl 16/32; Mülk 67/12.

⁵ Yusuf 12/87.

⁶ Zümer 39/53; benzer mesajlar için bkz. Hicr 15/56; Ankebût 9/53.

⁷ A'râf 7/11-17; Hicr 15/29-43.

⁸ En'âm 6/12.

⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *Mu'cemü'l Müfrehes li-Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2007), 376-379.

¹⁰ Tevbe 9/128.

¹¹ İbn Fâris, Ahmed Ebu'l-Huseyn, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 5/1929.

¹² Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arabi kable'l-İslâm* (yy.: Daru's-Sâki, 1422/2001), 11/38.

¹³ Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1/131.

nitelendirilmiştir.¹⁴ Bir başka ifade ile Rahmân sadece Allah'a özel bir sıfatken, Rahîm kelimesi hem Allah'a hem de yaratıklara atfedilebilir.

Tefsirlerde Rahmân ve Rahîm isimlerinin mana farklılıklarına dair birçok görüş ortaya konmuştur. Genel kabul olan görüşe göre, Rahman Yüce Allah'ın rahmetinin bütün yaratılmışlara yönelik olduğunu ifade ederken, Rahîm rahmetinin kıyamet gününde yalnız müminlere yönelik olacağını beyan eder.¹⁵ Birine diğerinden daha geniş bir anlam alanı verilmiştir. Bu görüş A'râf 7/156 ve Ahzâb 33/43 ayetleriyle delillendirilir. Mustafa Öztürk böyle bir kategorik ayrıma gidilmesinin doğru olmadığını ifade eder. İki ilahi ismin tecellilerinin hem dünyada hem de ahiret için geçerli olduğunu, ilahi isim ve sıfatların mazi, hal, istikbal açısından sınırlamanın mümkün olmadığını belirtir ve Nahl 16/7 ve İsrâ 17/66. ayetlerden ve Hz. Peygamber'in dualarından hareketle açıklar.¹⁶ Allah dünyada da ahirette de Rahîm'dir. İki ismin bir arada zikredilmesi tekit işlevine sahiptir.¹⁷ Bu kavramların bütün insanlığa yönelik olduğuna Hacc 22/65. ayeti de örnek gösterilebilir. Muhammed Abdud (ö.1905) ise bu sıfatlar arasında ayırım yapmanın doğru olmadığını ve aynı zamanda birbirini tekit etmediğini ifade ederek Rahman ve Rahîm'i şu şekilde izah eder: "Rahman sıfatı kendisinden fiilen rahmet eserleri ortaya çıkan gösterir, bu nimet ve ihsanı bol bol vermek demektir. Rahîm sıfatı ise bu rahmet ihsanının menşeyini sürekli ve zaruri olduğunu gösterir."¹⁸ Ezcümle her ikisinin de mahiyetiyle de ilgili ortaya konulan bütün görüşler Yüce Allah'ın şefkat, rahmet ve merhametinin enginliğinin ve genişliğinin tavihinden ibarettir. O'nun merhameti yaratılış, rızık, aile hayatı, akıl, sevgi, ilim ve şefkat gibi pek çok farklı boyutta ortaya çıkmaktadır.¹⁹

Hiç şüphesiz Yüce Allah'ın kendisini Rahmân ve Rahîm olarak tanıtmayı ve ilk surede bu isimleri iki kez kullanması dikkat çekmektedir. Bu kavramlar insan ile Allah arasındaki ilişkiye temel teşkil etmektedir. Abdud, bunların tekrar edilmesindeki nüktayı şu şekilde izah eder:

"Rab kelimesinden bazıları Ceberût ve Kahr anlamlarını anlıyorlar. Bu yüzden Yüce Allah onlara, Celal ve cemel sıfatlarını birleştirmeleri için rahmet ve ihsanını hatırlatmak istemiştir. O, Rahmandan bahsetmiştir ki O sonsuz, genişlik ve sürekli yenilenme ile nimetlerini taşırandır. Rahîm isminden bahsetmiştir ki O, kendisinin değişmeyen ve ebedi olan Rahmet sıfatıdır. Yüce Allah, kullarının kendisini sevmesini istedi. Bu nedenle onlara Rabbinin, rahmet ve ihsandan ibaret olduğunu bildirdi. Bu onların, Allah'ın bütün sıfatlarının bu sıfatının içinde bulunduğunu bilmeleri, ona sınımsız sarılmaları, gönül hoşluğu ile O'nun rızasını kazanmak için çalışmaları içindir."²⁰

Demek ki insanın Allah ile ilişkisinin sağlam ve güçlü kurulması için bu kavramların doğru bir şekilde anlaşılması, Rahman ve Rahîm oluşunun unutulmaması gerekir. Seyyid Kutup'un (ö.1966) yorumu da benzerlikler içerir ve bu durumu şöyle açıklar: "Rahmân ve Rahîm Allah ile kulları arasındaki münasebetin hakikatini tayin eder. Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başladıktan sonra hamd ile Allah'a yönelir ve O'nu âlemlerin mutlak efendisi olarak tavsif eder."²¹ Karşılıklı rahmet ve gözetim ilişkisi söz konusudur. Bir başka ifade ile Allah kullarını sonsuz ve sınırsız rahmet ve merhametiyle kuşatarak kullarının O'nun rahmetinin tecellilerini görüp kendisine sevgi ile yönelmesini istemektedir. Yüce Allah'ın çok merhametli ve bağışlayıcı olduğu,²² insanlar için zorluk değil kolaylık dilediği, zulmedici olmadığı defaten bildirilmektedir.²³ Beyzâvî'ye (ö. 685/1286) göre rahmetten kastedilen her iki âlemi içine alan, marifetine hidayet etmek, deliller ortaya koymak suretiyle varlığını ve birliğini bildirmek, kitaplar indirmek küfür içinde olanlara mühlet vermektir.²⁴ Kullarına yönelik sayısız iyilik ve lütufları O'nun merhametinin göstergelerindedir. Allah merhameti kendisine ilke edinmekte ve kullarına asla haksızlık etmeyeceğini beyan etmektedir.²⁵ Hasan Elik'in şu ifadeleri durumu özetler niteliktedir: "Allah'ın kimseye zulmetmeyeceğine kesin olarak inanmak adaletine güvenin gereği olduğu gibi, affına iltica etmek de lütuf

¹⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, "Te'vilâtü'l Kur'an" thk. Mecdî Bâsellûm (Beirut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 1/361.

¹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/127; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 1/361.

¹⁶ Mustafa Öztürk, *İlahî Hitâbın Tefsiri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 1/195-196.

¹⁷ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, 5/1929, İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tunûsiyye, 1984), 1/172.

¹⁸ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr* "Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakim" (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1990), 1/39-40.

¹⁹ Ali Erbaş vd., *Hayat Rehberi Kur'an Konulu Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 1/198.

²⁰ Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, 1/43.

²¹ Seyyid Kutup, *Fi Zilâli'l-Kur'an* (Beirut-Kahire: Dâru's-Şurûk, h.1412), 1/22.

²² Bakara 2/143; En'am 6/54; A'râf 7/156; Ahzâb 33/43.

²³ Mâide 5/6; Hüd 11/117; Mü'min 40/31.

²⁴ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî (Beirut: Dâru l-Hyâü't-Türâsi'l-Arabî, h.1418), 2/155.

²⁵ Âl-i İmrân 3/182; En'am 6/12; Enfâl 8/51; Yûnus 10/44; Hac 22/10; Kasas 28/59; Kâf 50/29.

ve merhametine güvenin gereğidir. O'nun lütuf ve merhametine sınır konulamaz.”²⁶ Allah'ı tanıtırken O'nun rahmet yönünü ifade eden sıfatların öne çıkarılması, özellikle mezkûr kavramlar üzerinden muhatap kitlenin Allah'ın rahmet ve ihsanının bolluğunun farkına varması sağlanmalıdır. Böylece insan Allah'ın rahmet tecellilerini her eserinde görür. O'nunla sevgi temelli güçlü bir bağlanma gerçekleştirir.

3. GAZAP VE MUHATAP KİTLE

Yaklaşık yirmi üç yıllık zaman zarfında nazil olan Kur'an, baştan sona salt emir ve yasaklar toplamından ibaret değildir. Kur'an'da insanları sevdiği, affedici ve bağışlayıcı olduğu onlara şefkat ve merhametle yaklaştığı, karşılık beklemeden bol bol verdiği, zorlukları kolaylaştırdığı, vb. ifadeler kullanılırken, diğer taraftan O'nun bazı insanlara gazap ettiği, öfkelendiği, lanet ettiği, onları sevmediği, onlardan intikam aldığı/alacağı ifadeleri de yer almaktadır.²⁷

Gazap kelimesi "غضب" kökünden türemiş olup kızmak, öfkelenmek, öfke duygusuyla kanın beyne sıçraması anlamlarına gelir.²⁸ Râgıp el-İsfehani'ye (ö. 502/1108) göre, Yüce Allah bu kavramla vasıflandırıldığı zaman ondan kastedilen sadece intikamdır.²⁹ Ebü'l-Bekâ'ya (ö. 1095/1684) göre, “öfke duyulana zarar vermeyi istemek” manasındadır.³⁰ Kur'an'da fiil ve isim türevleriyle birlikte 25 yerde geçen “gazap” lafzı “rıza” (hoşnutluk) ve “hilm”in (ağırbaşlılık, olgunluk) mukabilidir.³¹ Bunların çoğunluğu Allah'a izafe edilmekle birlikte iki ayette Hz. Musa'ya,³² bir ayette Hz. Yunus'a,³³ bir ayette de mü'minlere atfedilmiştir.³⁴ Allah'a nispet edildiği yerlerde gazap “rahmetinden uzaklaştırmak, lânet etmek, azap etmek, yoksulluğa, zillete ve helâke mâruz bırakmak” gibi manalara gelir.³⁵ Zuhruf 43/55 ve Mâide 5/60 ayetlerinde olduğu gibi onları fiilen cezalandırması veya gazaba uğrattığı kimseleri sözle kınaması veyahut onlara kızması ve öfkelenmesidir şeklinde çeşitli görüşler de beyan edilmiştir.³⁶ Kurtubî (ö. 671/1273), Yüce Allah'ın sıfatı olarak “gazap”ın cezalandırma iradesi veya bizzat cezanın kendisi anlamına geldiğini ifade etmiştir.³⁷ Klasik sözlüklerde gazabın mukabili olan hilm sıfatı tanımlarda “sabırlı ve temkinli, akıllı ve ağır başlı olmak” şeklinde açıklanmıştır.³⁸ O gücü yettiği halde affeder, kendisini gazabı tahrik etmez, ceza vermede acele etmez.³⁹ Halimin anlam alanında, zayıf olduğu için bir yumuşaklık gösterilme değil aksine tahakküm edebilen bir güce sahipken şiddete başvurmama söz konusudur.

Gazap ilgili vaîdler mü'min ve kâfir muhatapın ahlaki seviyesi seviyesine göre değişmektedir. Mü'minde tazim, şükür, muhabbetullah ve haşyetullah halleri görülürken kâfırda, isyan, nankörlük, Allah'ı ve elçisini alaya alma halleri açığa çıkmaktadır. Gazap kelimesinin geçtiği Fâtiha sûresi ilk nazil olan sûrelerden olması nedeniyle nimet-gazap ayetlerinin sınıflandırmada muhataba yönelik birçok mesaj içermektedir. “Sen bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet. Gazaba uğramışların ve sapmış olanların yoluna değil.” 6. ve 7. ayetlerinde geçen gazaba uğrayanlardan ve sapanlardan kimlerin kastedildiği ihtilaf konusu olmuştur. Müfessirlerin bir kısmına göre gazaba uğrayanlardan maksat Yahudilerdir, sapanlardan maksat Hıristiyanlardır.⁴⁰ Bu görüşler genellikle Mâide 5/60 ve Mâide 5/77. ayetleriyle delillendirilir. Gazaba uğrayanların Yahudiler olduğunu söyleyenlerin delil olarak sundukları Bakara 2/90 ayetidir.⁴¹

²⁶ Hasan Elik, “Kur'an'da İnsanın Sorumluluğu, Va'd- Vaid ve İlahi Af”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(Aralık 2004), 77.

²⁷ Nisâ 4/93; Mâide 5/80; Enfâl 8/16; A'râf 7/55, 136, 152; Nahl 16/106; Fetih 48/6; Mücadele 58/14.

²⁸ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa* 4/428; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kurân*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412), 1/608.

²⁹ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 1/608.

³⁰ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât Mu'cem fi'l-Mustalahât ve'l-Fürûku'l-Lügaviyye*, thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, trs.), 1/671.

³¹ Öztürk, *İlahi Hutabın Tefsiri*, 1/293; Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil İbn Side, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrâhîm Ceffâl (Beyrut: İhyâu't-Turâs, 1996), 4/78-80; Abdalbâki, *Mu'cemü'l-Müfehres*, 611.

³² A'râf 7/150; Tâhâ 20/86.

³³ Enbiyâ 21/87.

³⁴ Şûrâ 42/37.

³⁵ İlyas Üzüm, “Gazap”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/434.

³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/188-189.

³⁷ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *Tefsîru Kurtubî (el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân)*, thk. Ahmet el-Berdûnî, İbrahim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 1/150.

³⁸ Mustafa Çağırıcı, “Hilim”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/33.

³⁹ Şerafeddin Gölcük, *Kur'an ve İnsan* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2009), 146.

⁴⁰ Ebü'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdi el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah

Mahmûd Şehhâte, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi, h.1423),1/36; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/185-187, 194; İbn

Kesir Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbüddin, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (yy: Dâru Taybe,1999), 1/141; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr* (Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997), 1/20.

⁴¹ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Cüzey el-Kelbi el-Grnâtî, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, thk. Abdullah Hâlidî (Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Eb'i'l-Erkam, h.1416), 1/66; Muhammed el-Emîn b. Muhammed eş-Şinkitî, *Edvâ'ü'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 1/9.

Müfessirlerin bazıları her ikisinin aynı konumda olduğunu belirtmişlerdir.⁴² Bir başka deyişle gazaba uğrayanlar sapık olarak nitelendirilip, dalalette olan Hıristiyanlar da gazaba uğrayanlara dâhil edilmiştir. Taberî'ye göre bu durumda Allah bu grupların her birine ayrı sıfatlar tahsis ederek kullarına iyice tanıtmak istemiştir.⁴³ Derveze (ö. 1984) ise muhatap kitlenin Yahudi ve Hıristiyanlar olmadığını ifade ederken, bu görüşünü Fâtiha sûresinin ilk inen sûrelerden olmasına, o dönemde Hz. Peygamber'in risalet ve davasına ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanların tanıklığının istenilmesi dolayısıyla onlardan daha yumuşak bir şekilde bahsedilmesine dayandırır.⁴⁴ Bu görüş bize göre son derece isabetlidir. Vahyin nazil olduğu ortamda öncelikli olarak ilk muhatap kitle müşriklerdir. Onların inkârcı ve alaycı tutum ve davranışlarının gazaba uğramalarına ve dalalette olmalarına neden olduğu söylenebilir. Bu durumda Müslümanların yolunun hem tek hem de nimet yolu olması tevhid inancıyla uyumlu iken, müşriklerin de gazap ve dalâlet ile damgalanmaları şirkle paralellik arz eder.⁴⁵ Şu halde burada müminlerin gazaptan ayrı tutulduğu, gazaba uğrayanların davranışlarından sakındırıldığı kolaylıkla anlaşılabilir. İnsanın bilinçli olmasında ve böylece ahlaki davranış kazanmanın yolunu öğrenmesinde Allah'ın kimlere gazap ettiğinin ve kimlerin sapık yola düştüğünün bilinmesi önemlidir.⁴⁶

Fâtır 35/39. ayette geçen “ O ki sizi yeryüzünde halifeler kılandı. Artık kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhinedir. Kâfirlerin inkârı, Rableri katında kendileri için ancak gazabı arttırır. Kâfirlerin inkârı, ancak hüsrânlarını arttırır.”⁴⁷ ifadesi sebep ve sonuç içermesi açısından meseleyi özetleyecek niteliktedir. Bu ayette geçen “makt”, şiddetli gazap,⁴⁸ buğz;⁴⁹ ile “hasar” ise helak,⁵⁰ ahirette ceza olarak tefsir edilmiştir. Siyakından anlaşıldığı üzere özeldir müşriklere yönelik olsa da genel olarak tüm insanlığa hitap etmektedir. Derveze'nin ifadesiyle ayet şöyle demektir:

Allah, göklerde ve yerde olan gizli açık her şeyi bilir, nefislerin tehlikelerinden ve göğüslerin sıralarından her tehlikeyi bilir. Kur'an'ı dinleyenleri, kendilerinden önceki nesillerin halifeleri kıldı ki bu, insanların birbirinin halefi olmasında kâinatın kanunlarından biridir. Onlardan kim küfrederse, küfrünün günahı ve akıbeti ancak kendisine aittir ve küfür ancak Allah'a olan buğzunu ve zararını artırır.⁵¹

Demek ki kişi küfrü tercih etmesi sebebiyle bu sonuçla karşılaşır. Yüce Allah'ın adaletli olduğuna şahitlik eden, mezkûr ayeti açıklayan benzer bir mesaj da şudur: “Kim doğru yolu seçerse, bunu kendi iyiliğine seçmiş olur; kim de saparsa, kendi aleyhine sapsın olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü taşımaz. Biz, bir resul göndermedikçe azap edici değiliz.”⁵²

Hem dünyada Allah'ın gazabına uğrayacak hem de ahirette şiddetli azaba mahkûm olacaklar; Allah'ın ayetlerine inanmayanlar, imana eriştikten sonra tekrar kalbini inkârcılığa açan kâfirlikte direnen kimselerdir.⁵³ Nahl 16/105-106. ayetlerinin siyak ve sibakı bu kimselerin Kureyş kâfirleri/müşrikleri olduklarını göstermektedir. Öncesinde bu kimselerin Hz. Peygamber'e yönelik karalayıcı iddiaları, sonrasında ahiret yerine dünyayı tercih ettikleri söylenmiştir. Ayrıca bunların kalp, işitme ve görme duyularının mühürlenmesi de söz konusudur. Ancak kalbi imanla huzur bulmuşken inkâra zorlanan kimsenin istisna kılınması calib-i dikkattir. Bu durum, baskı ve zorlama ile karşılaşıldığında inancının aksine dil ile inkârda bulunmanın caiz olduğuna delil kabul edilmiştir.

Başka bir ayette doğrudan muhatapların ismi zikredilerek müşriklerin ve münafıkların Allah'ın gazabına uğradığı, onlara lanet edip rahmetinden uzaklaştırdığı ve onlar için hazırlanmış cehennem olduğu haber verilmektedir.⁵⁴ Münafıkların Hz. Peygamber'e itaat eder gibi görünüp sözleriyle onu desteklerken arkasından iş çevirmeleri, Peygamber'in düşmanlarıyla işbirliği içinde olmaları sözüm ona Allah'ı kandırıyormuşçasına yapılan bu ikiyezlü hareketler Allah'ın onları lanetleyip rahmetinden uzaklaştırmasına ve gazabına sebep olmuştur.⁵⁵ Bu nifaklıkları ve bozgunculukları Allah'ın gazabını

⁴² Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-Menâr*, 1/57.

⁴³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/195; benzer mesaj için bkz. Şinkîti, *Advâu'l-Beyân*, 1/9.

⁴⁴ Muhammed İzzet Derveze, *et- Tefsîrû'l-Hadîs* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, h.1383), 1/304-305.

⁴⁵ Halil Aldemir, “Fatiha Süresi'nde Nimet Verilenler Gazaba Uğrayanlar ve Dalalette Olanlar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12/1 (2012), 241.

⁴⁶ Ahmet Abay, “Fatiha Süresi ve Kişilik İnşası”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2016), 126.

⁴⁷ Fâtır 35/39.

⁴⁸ Muhammed Mahmûd Hicâzi, *Tefsîrû'l-Vâdih* (Beyrut: Dâru Cîli'l-Cedîd 1413), 3/169; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîd*, 4/260.

⁴⁹ Muhammed Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, trs.), 7/155; 1/489.

⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/484.

⁵¹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 3/129.

⁵² İsrâ 17/15.

⁵³ Nahl 16/105-106.

⁵⁴ Fetih 48/6.

⁵⁵ Muhammed 47/23, 28; Fetih 48/6.

çoktan hak ettiklerinin delilidir. Melekler onların yüzlerine ve arkalarına vurarak can alacaklar,⁵⁶ amelleri, bütün hayırsız işleri boşa çıkacak,⁵⁷ bağışlanmayacaklar⁵⁸ ve cehenneme gideceklerdir.⁵⁹ Bu tehdit ayetlerinin ardından müminlere yönelik “Allah hiçbir emeğinizi zayi etmeyecektir.”⁶⁰ ifadesinin gelmesi bu mahrumiyetin sadece kâfirlükte karar kılanları kapsadığına işaret etmektedir.

Kur'an müteaddit ayetlerde Yahudilerin "غلوبنا غلف" ifadesini kullandıklarını belirtmiştir⁶¹ Bu terkibe “Kalplerimiz perdelidir.”, “Senin söylediklerinden hiçbir şey anlamıyoruz!”, “Bizi çağırdığın şeye kalplerimiz kapalı, onu anlamıyoruz.”⁶² şeklinde manalar verilmiştir. Bu ifadelerle kalplerinin perdeli olduğunu öne sürmüşlerdir. Böylece kendilerini bu işten bertaraf etme peşindedirler. Yüce Allah da Bakara 2/88. ayette bu durumun dışarıdan bir müdahale ile değil bilfiil kendi eylemlerinin/küfür ve nankörlüklerinin sonucu olduğunu açıkça ifade etmektedir. Üstelik ayetin devamında lanetlenmiş, rahmetinden uzaklaştırılmış ve nankörlüklerinin öteden beri devam etmesi ve bunu alışkanlık haline getirmeleri sebebiyle ilahi gazabı hak etmişlerdir. Bakara 2/90'da geçen bu ifadeyi İsfehâni şöyle izah etmiştir: Gazap sözcüğünün iki kez zikredilme sebebi Yahudilerin hakikati inkâr sebebiyle müstahak oldukları ilahi gazabın çok büyük ve şiddetli olacağına işaret etmektedir.⁶³

للعن/La'n, sözlükte kovmak ve uzaklaştırmak anlamına gelir. Mâide 5/13. ayette ifade edildiği gibi Yahudilerin Allah'a verdikleri sözlerini bozmaları nedeniyle lanetlenmesi, kalplerinin katılaştırılması söz konusudur. Mukâtil onların bu durumunu şöyle açıklamaktadır: “Yüce Allah Tevrat'ta İsrailoğullarından Hz. Muhammed'e iman edip onu tasdik edeceklerine dair söz almıştı ve o ellerinde bulunan Tevrat'ta yazılı idi. Allah onu peygamber olarak gönderdiği zaman onu inkâr ettiler, haset ettiler. Bu İshak oğullarından değil İsmail oğullarındandır, dediler.”⁶³ Şu halde bile isteye hakikate karşı duyarsızlaştıkları, kulaklarını tıkadıkları, inkârda direndikleri ve bunun sonucunda da Allah'ın onları rahmetinden uzaklaştırdığı söylenebilir.

Vahyin nüzul ortamında yer alan gruplardan biri de Hıristiyanlardır. Mekke'de sayısı fazla olmamakla beraber vahye muhatap olduğu bilinmektedir. Hıristiyanlar Yahudilerle müteaddit ayetlerde birlikte değerlendirilmiştir.⁶⁴ Çünkü Allah'a itaatsizlikleri, söz verip sözünden dönmeleri gibi tipik kâfirlik alametleri ortaktır. Onlar da tıpkı Yahudiler gibi kendilerine yapılan ikazlara kulak tıkadıkları için onların arasına kıyamet gününe kadar kin ve düşmanlık salınmıştır. Taberî'ye göre burada düşmanlık ve kinin aralarına sokulması; aralarında meydana gelen istek ve arzuların onları ayartmasıyla gerçekleşmiştir.⁶⁵ Tek tek hak ettikleri karşılığı da alacakları bildirilmiştir.⁶⁶ Hem dünyevi hem de uhrevi vaîdlere muhatap kılınmışlardır.

Diğer taraftan vaîd ayetlerinde geçtiği üzere gazabın muhatap kitlesi; Hz. Peygamber zamanında ve öncesinde bazı Yahudiler,⁶⁷ müşrikler⁶⁸ ve münafıklar⁶⁹ kasten bir mümini öldüren,⁷⁰ düşmana karşı savaşta firar eden,⁷¹ imana eriştikten sonra tekrar kalbini inkârcılığa açan ve kâfirlükte direnenlerdir.⁷² Hem dünyada hem de ahirette cezalandırılacak, umduklarına nail olamayacak ve hüsrana uğrayacaklardır. Allah'a ortak koşan, kıyamet günü ile ilgili ileri geri konuşup alay eden müşriklere gazap ve şiddetli azap tehdidinden sonra müminlere katından istedikleri her şeye kavuşacakları müjdesi yer alır.⁷³ Allah'a nankörlük edip azanlara gazap ettiği gibi, tövbe eden, yürekten iman edip imanlarına yarasız güzellikte işler

⁵⁶ Muhammed 47/27.

⁵⁷ Muhammed 47/28, 32.

⁵⁸ Muhammed 47/34.

⁵⁹ Fetih 48/6.

⁶⁰ Muhammed 47/35.

⁶¹ Bakara 2/88.

⁶² Ebü'l-Kâsım, Hüseyin b. Muhammed el-Mufaddal er-Râğıb el-İsfehâni, *Tefsîru'r-Râğıb*, thk.

Muhammed Abdülaziz Besyûni (Tanta: Câmîatü Tanta Külliyyetü'l-Âdâb, 1999), 1/257.

⁶³ Râğıb el-İsfehâni, *Tefsîru'r-Râğıb*, 1/259.

⁶⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/461.

⁶⁵ Bakara 2/113-114; Mâide 5/65; En'âm 6/20.

⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/137.

⁶⁷ Mâide 5/14.

⁶⁸ Bakara 2/61, 90; Âl-i İmrân 3/112; Mâide 5/60; A'râf 7/152; Tâhâ 20/86.

⁶⁹ A'râf 7/71; Fetih 48/6.

⁷⁰ Şûrâ 42/16; Fetih 48/6; Mücâdele 58/14.

⁷¹ Nisâ 4/93.

⁷² Enfâl 8/16.

⁷³ Nahl 16/106.

⁷⁴ Şûrâ 42/16-23.

yapanlara da bağışlaması vardır.⁷⁴ Allah'ın gazabına uğrayanların yerinin cehennem olduğu haber verilirken bu ve sonraki ayette Allah'ın rızasını kazananla, gazabına uğrayan zümrenin Allah katında farklılığına dikkat çekilir.⁷⁵ Müşrik ve münafıklara gazap, lanetleme, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırma ve cehennem va'dleri yer alırken müminlere cennet va'd edilmektedir.⁷⁶ Sonuç itibariyle gazapla ilgili ayetlerin siyak sibakında rahmet içeren ayetlerin gelmesi durumun seyrini değiştirmektedir. Bütün bunlar hitabın şeklinin muhataba göre değiştiğini göstermektedir.

Allah'ın kâfirlere mühlet tanınması, affetmek için tövbe kapısını açık bırakması, dikkat çeken bir diğer husustur. Bu durum, onun cezaya çarptırmada aceleci davranmadığını gösterir.⁷⁷ Tевbe sûresinin başında ilahi vahyi anlama ve kavrama hususunda belki sıkıntı yaşadıkları düşünülüp Hz. Peygamber'in meydan okumasından sonra itiraz eden müşriklere hatalarını anlamaları için mühlet verilmesi örnek olarak verilebilir.⁷⁸ Yüce Allah'ın geçmiş kavimleri anlatırken kendisini "Azîz" ve "Rahîm" olarak tanıtmaması, bu meyanda anlaşılabilir ayetlerdendir.⁷⁹ O'nun hiçbir kavmi durduk yere cezalandırmadığı,⁸⁰ onlara zulmetmediği, gerçekte onların kendilerine zulmettiği bilinmektedir.⁸¹

Yûnus 10/75-93 pasajı da bu duruma şahitlik etmektedir. Muhtevasını Hz. Musa ve kavmi oluşturduğu bu pasajda dikkatleri çeken en önemli husus Hz. Musa ve Hz. Harun'un Firavun ve adamlarından kurtulmak için "Rahmet ve merhametini lütfet de bizi bu zalim kavmin elinden kurtar." şeklinde duaları üzerine Allah'ın rahmetinin onları kuşatırken gazabının da Firavun ve onun adamlarını kuşatmasıdır. Bu sahne rahmet ve gazabı anlamada muhteşem bir örnektir. Aynı zamanda Firavun ile ilgili başka bir pasajda elçi vazifesinde olan Hz. Musa'dan Firavun'a davette bulunurken yumuşak bir üslup kullanılmasının istenilmesi din dilinin öfke değil sevgi dili üzerine kurulması gerektiğine işaret eder. Nahl 16/64. ayette geçen "Biz sana Kitab'ı ancak hakkında ihtilafa düştükleri şeyi onlara açıklamak ve iman eden bir topluluğa hidayet ve rahmet olarak indirdik." ifadesinden önce şeytan ve şeytanın dostu olan müşrikler ve kâfirlere yönelik azap ve cehennem gibi va'dler yer almıştır. Sonrasında inananlara rahmet ve merhametin göstergesi olarak verilen nimetler anlatılmıştır. Aynı sûrenin 89. ayetinde "Allah'a yürekten teslim olanlar için rahmet ve müjde olan Kur'an'ı indirdik." ifadesine yer verilir. Mezkûr ayetler mümin ve kâfirlere yapılan muamelenin farklılığına dikkat çeker.

Allah'ın rahmet sıfatının/merhametin bütün süreçlerini yöneten esas isim/ilk olduğu ve hiyerarşik olarak en tepede bulunduğu kabul edilmiştir.⁸² Ancak müşrikler nezdinde Rahmân isminin pek kıymeti harbiyesi yoktur. Furkân 25/60. ayette Rahmân da kimmiş/neymiş şeklinde alaycı ifadeleri, Ra'd 13/30. ayette Rahmân'ı inkâr ettikleri zikredilir. Fazlur Rahmân (ö.1988), bazı müsteşriklerin İslam'ın tanrısının şefkat ve merhametten ziyade, güç, kudret ve azap tanrısı olduğunu ileri sürdüklerini belirtmiş, bir müsteşrikin bu konuyla ilgili "Kuran'daki Allah, sevgiden çok korku tanrısıdır." ifadesine yer vermiştir. Kur'an'ı ilk okuyuşta insanda bıraktığı etkinin Allah'ın sonsuz yüceliği ve sonsuz merhametli oluşu iken, Kur'an'da anlatılan Allah'ı kaba kuvvet, bazen kaptisli diktatör olarak tasvir etmelerinin sebebinin onların cehaletlerine ve önyargılarına bağlamıştır.⁸³

Allah tasavvurunun gazap sıfatıyla öne çıkmasının nedeni Allah'ın kendisine nispet edilen isim ve sıfatların nirengi noktalarını Rahmân, Rahîm, Raûf, Vedûd, Halîm, Gafûr, Gâfir, Gaffâr, Afuvv sıfatları oluştururken bu durumun göz ardı edilmesidir. Bu yüzden korku üzerine kurulu bir Allah tasavvuru ortaya çıkmaktadır. Öztürk ise Rabiâtü'l Adeviyye'nin (ö. 185/802) öncülük ettiği sevgi, muhabbet üzerinden bir Allah tasavvuru inşa edilmesini daha doğru bir yaklaşım olarak görür. Onun Allah'a olan yakınlığını/muhabbetini şu sözleri ortaya çıkarır:

Rabbim! Ben seni iki sevgiyle seviyorum. Biri, benim sana yönelik iştiyakımdan, diğeri senin sevmeye layık olmandan mütevellit muhabbetidir." diye niyazında, gerek "İlahi! Seni seven kalbi ateşte yakar mısın?" münacatında ve gerekse "Ben Allah'a ne cehennem korkusuyla ve ne de cennet sevdasıyla ibadet ederim. Şayet korku yüzünden ibadet edersem, bir bakıma ırgat durumuma düşerim. Gerçekte ben Allah'a aşk ve şevkimden dolayı ibadet ederim." şeklindeki sözünde ifadesini bulan derin muhabbet, beşeri abartı

⁷⁴ Tâhâ 20/81-82.

⁷⁵ Al-İ İmran 161.

⁷⁶ Fetih 48/1-6.

⁷⁷ Meryem 19/75-84; Tâhâ 20/129; Şûrâ 42/21.

⁷⁸ Tевbe 11/1-4.

⁷⁹ Şuarâ 26/68, 104, 122, 140,159, 175, 191, 217.

⁸⁰ Şuarâ 26/208-209.

⁸¹ Rûm 30/9.

⁸² Şaban Ali Düzgün, *Dini Anlama Kılavuzu* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 180.

⁸³ Fazlur Rahmân, *Ana Konularıyla Kuran* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 31.

payına ve ibadet mefhumunu sulandırma gibi risklerine rağmen sonuçta kelim ve fıkıh geleneğindeki otoriter Allah tasavvurunu insanileştirme çabasının eseridir. Ancak bu yöndeki çabaların İslam düşüncesinde marjinal kaldığı, kelim ve fıkıh şöyle dursun tasavvufta dahi Hasan el-Basri'nin (ö. 110/728) öncülük ettiği korku anlayışını ön plana çıkarttığı inkâr edilemez bir gerçektir. Hâlbuki başta gazap olmak üzere suhut-saht, lanet, intikam gibi fiillerin Allah'a izafe edildiği ayetlerin pek çoğu hem şirk, küfür ve nifakı adeta meslek edinen ve hem de Hz. Peygamber ve Müslümanlara derin husumet besleyip olmadık eziyetleri reva gören inkârcılarla ilgilidir.⁸⁴

Diğer taraftan Allah'ın gazap tanrısı olmadığı, O'nun kızıp ve öfkelense bile sabırlı (sabbâr) olduğu için kızgınlığına ve öfkesine hâkim olmasını bildiği (halim) belirtilmektedir.⁸⁵ Allah'ın ortaya çıkan bu sıfatları kendisine takılan tavrın neticesindedir. Asla durduk yere sarf edilmiş sözler değildir. Örnek vermek gerekirse, Yahudiler tuzak kurar, Allah da onlara yaptıklarının karşılığını verir.⁸⁶ Dini hâkim kılma çabalarında tek başına yumuşaklığı ya da sertliği seçmek ve bu konuda bir aşama gözetmemek, tebliğin ruhuna aykırıdır.⁸⁷ Tarihsel tecrübelerden de yola çıkarak ödül ve cezanın insan motivasyonunda etkin bir rol oynadığı gerçektir. Bir başka deyişle ödül ve ceza motive edici bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazıları vaîd ayetlerinden etkilenirken bazıları Esmâ-i Hüsnâ'dan etkilenir. Nitekim ihmalkâr ya da inkârcı davranan kimse öncelikle korkutularak sakındırılır. Sonrasında tövbe yolu gösterilir. İtaatkâr davranan kimsede ise müjde ile sakındırılma söz konusudur. Kehf 18/1-4. ayetlerde bu duruma işaret edilmektedir:

“Hamd olsun Allah'a ki, O, (insanları) katından şiddetli bir azap ile uyarmak, iyi işler yapan müminlere, içinde temelli kalacakları güzel bir mükâfata erişeceklerini müjdelemek ve “Allah çocuk edindi” diyenleri de uyarmak için kuluna (Hz. Muhammed'e), kendisinde hiçbir eğrilik bulunmayan dosdoğru Kitab'ı indirdi.”

Câbirî (ö.2010) Kur'an'da “Rab” isminin kullanım alanıyla ilgili şu tespiti kayda değer niteliktedir: “Neticede Rab kelimesinin Kur'an'daki manası, belli bir sertlik içeren kullanımlarda dahi, ilahi inayet, nimet, uyarı ve ikaz çerçevesinde seyretmektedir.”⁸⁸ Kurtûbî'ye göre bu kelime, her durumda şefkat, merhamet ve Rabbe olan ihtiyacı ifade etmektedir.⁸⁹ Rab ismi müşriklere yönelik hitaplarda Allah'ın mutlak hükümlerliliği ve otoritesini ifade ederken Hz. Peygamber ve müminlere yönelik hitaplarda daha çok O'nun müşfikliğine işaret eder.⁹⁰ Aynı lafız muhatap kitleye göre farklı bir mana kazanmaktadır. Rab kelimesi hem kendisinde maliklik/efendilik/seyyidlik hem de ıslah etme, terbiye etme anlamlarını da taşımaktadır. Bu bağlamda Allah, kullarından rahmetinden ümit kesmemelerini, günahlardan tövbe etmelerini, bu durumda affedici ve merhametli olacağını, aksi takdirde azapla karşı karşıya gelmelerinin pişmanlık duyup vaveyla etmenin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir.⁹¹

Allah'ın kendisini şu şekilde tanıması va'd ve vaîd konusunda bize yol gösterici niteliktedir: “Bu Kur'an güçlü, her şeyi bilen, günahları bağışlayıp tövbeleri kabul eden, azabı şiddetli ama lütuf sahibi Allah katından indirilmiştir. O'ndan başka ilah yoktur; sonunda dönüş O'nadır.”⁹² Allah'ın rahmetiyle alakalı Rahmân, Rahîm, Gafûr, Tevvâb, Velî, Raûf, Mevlâ sıfatlarının göz ardı edilmemesi gerekir. Nitekim Gafûr, Tevvâb isimlerinin Rahîm ismiyle terkip oluşturması da nazarı itibara alınmalıdır. Meleklerin müminler için yalvarıp yakarması, Allah'tan müminler için isteklerde bulunması müminlere verilen değeri ortaya koymaktadır. Allah'ın rahmet ve gazabını anlamak adına Allah'ın ahirette kimlere nasıl bir tutum içerisinde olacağını anlamak adına Mü'min 40/6-12. ayetlerini içeren pasaj önemlidir.

Yüce Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesini istemesine rağmen ümidi kesip karamsarlığa düşmek mümine yakışır bir tavır değildir. Hz. Zekeriya'ya oğlunu, Hz. Musa'ya kardeşini, Hz. Yûsuf'a babasını geri veren Allah'ın, kulları üzerinde koruyuculuğunu da “Mü'min” esması ile ortaya koyması dikkate değerdir. O, kullarına karşı çok müsamahalı, çok bağışlayıcıdır.⁹³ Bu ayet müşriklerin nankörlüklerini anlatıldığı pasajın ortasında zikredilmiştir. Nitekim müşriklere kendi varlığını hatırlatıcı, kâinat hakkında düşünmelerini teşvik edici örnekler sunarak uyarılarda bulunmuştur. Ancak müşrikler peygamberlerin uyarılarını alaya almışlardır. Konuya dair pasajın sonunda zikredilen şu ifade her şeye rağmen onlar

⁸⁴ Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/296.

⁸⁵ Halil Hacımüftüoğlu, *Kral Tanrı Allah'ın Krallığı* (İstanbul: İletişim yayınları, 2011), 148.

⁸⁶ Âl-i İmrân 3/54.

⁸⁷ Murat Kayacan, *Kur'an'da Hz. Nuh'un Toplumsal Islah Çalışmaları* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2015), 152.

⁸⁸ Muhammed Âbid Câbirî, *Fehmü'l-Kur'an Nüzul Sırasına Göre Tefsir*, çev. Muhammed Çoşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2017), 1/153.

⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, 1/37.

⁹⁰ Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri*, 1/174.

⁹¹ Zümer 39/53-58.

⁹² Mü'min 40/2-3.

⁹³ Fâtır 35/41.

üzerinde zorba olmadığına kanıtıdır: “Allah insanları yaptıkları yüzünden hemen hesaba çekseydi yeryüzünde bir tek canlı bırakmazdı. Ancak Allah belli bir süreye kadar onlara mühlet veriyor. Süreleri gelince şüphesiz Allah kullarını görendir.”⁹⁴ Bir elçi olarak Hz. Peygamber’in de kâfirler üzerinde zorla imana getirmekle mükellef bir tavırda olmaması gerektiğinin birçok ayette bildirilmesi de Yüce Allah’ın rahmeti dolayısıyladır.⁹⁵

Benzer şekilde Yüce Allah’ın peygamber göndermesi insanlara olan rahmetinin bir göstergesidir. Peygamberler, inananlara Allah’ın sevgisini, rahmet ve merhametini, mükâfat olarak cenneti müjdelerken onların Allah’ın emir ve yasakları konusunda duyarlı olmaları ve hesap verme sorumluluğuyla hareket etmelerini sağlamak için gönderilmişlerdir. Diğer taraftan şirk ve inkârda direnip ayetleri alaya alanlara kıyamet, ahiret, hesap, ceza ve cehennemle ilgili ikazlarda bulunarak onları korkutup sakındırmaktadır. Tevhit şirk mücadelesinde bu çift yönlü anlatım Kur’an’ın âdetidir.⁹⁶ Yüce Allah kendisini de bu şekilde tanıtmaktadır.⁹⁸ İsim ve sıfatlarında, kâfirlere bakan yüzüyle, müminlere bakan yüzü aynı değildir. Kur’an’da bu örneklerle sıklıkla rastlanır. Örnek vermek gerekirse, Hz. Musa’nın kavmini bir süre kardeşi Harun’a emanet edip gidişinden sonra ve kavminin buzağıya tapındıklarını gördüğünde öfkesi ve sonrasında Allah’a duası dikkate değerdir. “Rabbim! Beni ve kardeşimi affet. Bize merhamet et. Sen merhametlilerin en merhametlisin.”⁹⁷ Bunun üzerine buzağıyı ilah edinenlere, Allah’ın hışmına uğrama ve bu hayatta aşağılık durumuna düşmeye mahkûm olma vâdleri yer alırken kötülükler işleyip sonrasında pişmanlıkla tövbe edip iman edenlere çok affedici, çok merhametli davranma vâdi vardır.⁹⁸ Kaldı ki birçok ayette müminlere yönelik müjdesi ve tövbe edenlere karşı Allah’ın affediciliği, şefkat ve merhameti kendine ilke edindiği öne çıkar.⁹⁹ Dikkatleri çeken diğer bir husus da Hz. Musa’nın Rablerinden korkanlar için doğru yolu gösterecek ve rahmet içeren hükümlerin yazılı olduğu levhalar getirmesidir.¹⁰⁰ Hz. Musa’nın kavminin yine af dileme yerine Allah’ı açıkça görme talep etmelerine şiddetli bir şekilde sarsıntıya uğramakla cevap verilirken Hz. Musa’nın af talebi şu şekilde karşılık bulmuştur: “Ben dilediğime azap edebilirim. Rahmetim ise her şeyi kapsamıştır ve onu takvalı olan, zekat veren, ayetlerimize inanan kimselere yazacağım.”¹⁰¹

Sâffât ve Duhân sûrelerinde müşriklerin inkârcı tavır ve tutumlarına karşılık, hesap günü, azap ve cehennem tehditleri, zakkum ağacı, kaynar su gibi cehennem tasvirlerinden sonra peygamberleri ve ona inananları azap ve cezadan istisna kılması, onları desteklemesi, galip gelmeleri için müminlere söz vermesi, cennetle müjdelemesi ve cehennem azabından koruması dikkat çekmektedir.¹⁰² Bu durum Yüce Allah’ın muhatabın durumuna göre adil bir şekilde hareket ettiğinin delilidir. Kaldı ki müminle kâfir/müşrik kimsenin Allah katında durumunun farklı olduğu defaten vurgulanmıştır.¹⁰³ Kamer suresinde şiddetli azaba çarptırılıp helak edilen toplumlardan hareketle Hz. Peygamber’in de uyarılarına kulak asmayanlar; helak, hüsrân, kıyamet ve cehennemle tehdit edilmişlerdir. Nitekim burada da şirkten, Allah’a itaatsizlikten sakınanlar/muttakiler cennetle müjdelenerek ayrı tutulmuşlardır.

4. RAHMET VE GAZAP İLİŞKİSİ

Allah’ın rahmet ve gazap sıfatlarının birbiriyle kıyas edildiğinde Allah’ın rahmetinin kuşatıcılığının her zaman önde olduğuna hadisler de şahitlik etmektedir. Hz. Peygamber, “Allah varlıkları yarattığı zaman, kendi eliyle kitabına rahmetim gazabımı aşmıştır, yazdı.” buyurmuştur.¹⁰⁴ Benzer şekilde “Allah rahmeti yarattığı gün, onu yüz parça yaratmıştır. Doksan dokuz rahmeti kendi yanında bıraktı, birini de bütün yarattıklarına dağıttı. Eğer kâfirler, Allah’ın yanındaki bulunan rahmetten haberdar olsaydı cennetten ümidini kesmezdi. Şayet mümin de Allah’ın yanındaki azabı bilseydi, cehennem azabından emin olmazdı.”¹⁰⁵ ifadelerinde net bir şekilde anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Kur’an’da Allah’ın kendisine nispet ettiği rahmet beyanına karşılık, azap ve gazabına dair doğrudan ve benzer manada kendisine nispet

⁹⁴ Fâtır 35/45; benzer içerikli ayetler için bkz. Fussilet 41/45.

⁹⁵ En’âm 6/66-67.

⁹⁶ En’âm 6/48-49; Meryem 19/97.

⁹⁸ Hicr 15/49-50; Mü’min 40/3.

⁹⁷ A’râf 7/151.

⁹⁸ A’râf 7/152-153.

⁹⁹ En’âm 6/54; Muhammed 47/2.

¹⁰⁰ A’râf 7/154.

¹⁰¹ A’râf 7/156.

¹⁰² Sâffât 37/160, 171-173; Duhân 44/51-57.

¹⁰³ Muhammed 27/15.

¹⁰⁴ Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh el-Buhârî, “*Sahîhu'l-Buhârî*”, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir, (yy: Dârü Tavkî'n-Necât, trs.), “Tevhid”, 97(7404); Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (yy: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, trs.) “Tevbe” 49(2751).

¹⁰⁵ Müslim, “Tevbe”, 49(2752, 2755).

ettiği ve gerekli kıldığı bir ifade yoktur.¹⁰⁶ Aynı zamanda Allah'a nispet edilen "Gazap" ın da esma-i hüсна arasında zikredilmemesi calib-i dikkattir. İnanan ve fazilet sahibi olan kişilerin en büyük mükafâtı Allah'ın rızası (rıdvân) olmasına karşılık, inanmayan ve kötülük yapan kişilerin en büyük cezası ise Allah'ın onlardan razı olmaması ve Allah'tan uzak (sakht) kalmalarıdır.¹⁰⁷

Câbirî de Allah'ın rahmetinin ve merhametinin göstergesi Rahmân ve Rahîm vb. sıfatlarından azabının şiddetli olduğunu ifade eden sıfatlara nasıl evrildiğiyle ilgili kayda değer nitelikte tespitlerde bulunmuştur: Allah, rahmetini kabul eden ve onu elde etmeye çalışanlar için Rahmân ve Rahîm'dir. Ancak rahmetin gereklerini getirmeyi reddeden, yani Allah'ın Rahmân ve Rahîm olduğuna iman etmeyen ve "yerdekilere rahmet edin ki, gökteki de size rahmet etsin" prensibi uyarınca kendi seviyesindekilere rahmet etmeyen, dolayısıyla Allah'ın rahmeti ile hiçbir irtibat kurmayan kimseler rahmetten mahrum kalacaklardır. Bu noktada rahmet çekilir, çünkü gerekleri yerine getirilmemiştir. Geriye ise davranışların ve niyetlerin karşılığı olan ceza kalır. Rahmeti reddeden ve rahmet yolunu izlemeyenler için söz konusu olan ceza!¹⁰⁸ Aynı zamanda Câbirî yakalama, kuvvet ve intikam kavramlarının bundan sonraki aşamada ortaya çıkacağına dikkat çekmektedir. Ona göre; " Bu aşama müşriklere red aşamasıdır. Onların alaylarına ve inkârlarına cevap verme, uyarı ve müjde, korkutma ve teşvik üslubunun kullanılacağı bir aşamadır. Bu aşamada "Güçlü ve izzetli", "Azabı şiddetli", "İntikam sahibi", "Her şeye hâkim", "Sınırsız güç sahibi" gibi ifadeler tekrarlanmaya başlayacaktır."¹⁰⁹ Bu aşamada yer alan sûrelerde kıyamet, yeniden diriliş ve hesap günü sahnelerinin olması muhatabın söylem ve eylemleri mucibince hitaplar olduğunu destekler niteliktedir.

Vahyin kaynağının, elçisinin ve bizatihi vahyin rahmet olarak tanımlanması dikkatlerden kaçmamalıdır. Nitekim Kur'an kendisini rahmet, rehber/hidayet, mevize/öğüt, şifa, beyan, müjde/büşra, zıkr/tezkireve nimet olarak tanıtmaktadır.¹¹⁰ Mekki sûrelerde rahmet vasfının 15 kere geçmesi vahyi nüzul ortamını dikkate alındığında önemli işaretler verir. Zira Kur'an da rahmete erişmenin yollarını göstermektedir.¹¹¹ Bu durum insanlığın iyiliğe, güzelliğe, bu rahmete ulaşması için birbirlerine de rahmet ve merhamet göstermesi gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Yüce Allah'ın rahmet ve merhametinin tezahürlerini vahyin nüzul atmosferinde görmek mümkündür. Affediciliğin ön plana çıkartılması, sürekli tövbeye çağrının yapılması buna işaret etmektedir. Yüce Allah Uhud savaşında Hz. Peygamber'e itaatsizlik edeni, ganimet derdine düşeni, savaş mevzilerini terk edeni bağışladığı gibi, Hz. Peygamber'in de bağışlayıcı olması yönünde istekte bulunmuştur.¹¹² Uhud savaşında yetmiş şehit verilmesine rağmen cezalandırma yerine affediciliğin ön plana çıkması dikkate değerdir.¹¹³

Hudeybiye anlaşmasına yönelik Fetih sûresi 8. ve 9. ayetlerini Wadah Khanfar şu şekilde açıklamaktadır:

Demek ki semadan yükselen bu görev risalet ve onun gerektirdikleriydi. Risalet insanların kendi aralarında olan ve düşmanlarıyla girdikleri ilişkilerini yönetirken kullandıklarından farklı bir metoda sahipti. Bu metotta yok etme, intikam ve oç alma gibi mefhumlara yer yoktu. Mesajın yayılmasına yardım eden her olay bir fetihtir. Eğer bu, kan akmadan ve çarpışma olmadan sağlanmışsa bu kez de "feth-i mübin" di.¹¹⁴

Nitekim Khanfar bu izahında haklı ve isabetlidir. Hz. Peygamber düşmanına karşı nefret ve şiddet söylemine yer vermeyen, tehditler savurmayan, vahyin yönlendiriciliğinde eylemlerde bulunan önder bir prototip oluşturmaktadır. Peygamberin müşrikleri imana getirmekle sorumlu tutulmadığı, sadece uyarıcı olduğu müteaddit ayetlerde hatırlatılmıştır.¹¹⁵ Bakara 2/119 ve Kâf 50/45. ayetler bu duruma açıkça işaret etmektedir:

"Şüphesiz ki biz seni bir amaç ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennem halkından sorumlu tutulmayacaksın."

"Biz onların söylediklerini çok iyi biliyoruz. Sen, onların üzerinde bir zorba değilsin. Şu hâlde sen, tehditimden korkanlara Kur'an ile hatırlat."

¹⁰⁶ Hatice Arpağuş, "Allah İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazap", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (2005), 59.

¹⁰⁷ Fazlur Rahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, 178; bkz. Mâide 5/80; Muhammed 47/28.

¹⁰⁸ Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 1/161.

¹⁰⁹ Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 1/161.

¹¹⁰ Ayrıntılı bkz. Ömer Çelik, *Kur'an'ın Muhatapları* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 272-330.

¹¹¹ A'râf 7/204; En'am 6/155; Enfâl 8/29.

¹¹² Âl-i İmrân 3/155, 159.

¹¹³ Âl-i İmrân 3/159.

¹¹⁴ Wadah Khanfar, *İlkbahar (Hz. Peygamber (sav)'in Hayatına Dair Stratejik ve Siyasi Okuma)*, çev. Mehmet Yuşa Çolak-Hasan Hacak (İstanbul: Vadi Yayınları, 2020), 398.

¹¹⁵ Şûra 42/7; benzer ayetler için bkz. Tâhâ 20/113; Enbiyâ 21/45; Fâtır 35/23-24.

Tebliğde şiddete meyilli bir üslup, tavır ve tutum içerine girmemek temel ilkedir. Kur'an'ın bu ilkesi birçok ayette görülmektedir.¹¹⁶ Üstelik tebliğde esas olarak şu ilkenin alınması da Hz. Peygamber'in vazifesini netleştirmektedir: “Müjdeleyin, nefret ettirmeyin! Kolaylaştırın, güçleştirmeyin”¹¹⁷ Nevevî (ö. 676/1277) bunu şöyle açıklamıştır:

Hz. Peygamber bu ifadelerde bir şeyle onun zıddını birleştirmiştir. Çünkü onlar iki ayrı vakitte yapılır. Şayet “kolaylaştırın!” şeklinde sınırlamış olsaydı, bir ya da birkaç kez kolaylık gösterip çoğu durumda zorluk çıkararak kimse de bu emre uymuş olurdu. “Güçleştirmeyin!” buyunca artık “güçleştirme” her yönüyle ve bütün durumlarda reddedilir. Asıl istenen budur. Aynı şekilde “Müjdeleyin, nefret ettirmeyin!” ifadesinde de durum böyledir. Çünkü bir anda hemfikir olabilirler ve başka bir zamanda farklı olabilirler ve bir konuda hemfikir olabilirler ve bir konuda farklı olabilirler. Bu hadiste Allah'ın fazlının ve sevabının büyüklüğünün, ihsanının bolluğu ve rahmetinin genişliğinin müjdelenmesi gerektiği ve nasihatlerde sırf korkutma ve tehdit çeşitlerinin bahsedilmesinin yasak olduğu bildirilmektedir.¹¹⁸

Gâşiye 88/22. ayette Hz. Peygamber'in onlar üzerinde “musaytır” olmadığı belirtilmesi, bir ücret talebinde bulunmaması da onlar üzerinde denetim kurma amacının olmadığını göstermektedir. Nitekim “(Ey Peygamber) Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik.”¹¹⁹ Sahip olduğu büyük merhamet duygusunun onu, herkesin imana gelmesi ve böylece ebedi azaptan kurtulması bakımından pek büyük çilelere düşürüyordu.¹²⁰ Kur'an'da muhtelif ayetler Hz. Peygamber'in kâfirleri/müşrikleri doğru yola ulaştırmada ne kadar çaba sarf ettiğini, davetinden yüz çevirdiklerinde ne kadar üzülüğünü gözler önüne sermektedir.¹²¹

Hz. Peygamber'in risaleti boyunca onun rahmeti, merhameti, hoşgörüsü, bağışlayıcılığı ve affediciliği dikkatleri çekmiştir. Uzlaşmacı ve ılımlı bir yol izlemiştir. Hz. Peygamber'in siresinde bu ilkelerin vazgeçilmez ve kaçınılmaz değerler olduğu anlaşılmaktadır. Her zaman bu ilkeleri hayatında uygulamış ve dile getirmiştir. Tarihte bu duruma şahitlik eden birçok hadise gerçekleşmiştir. Taif ziyaretinden sonraki tavır ve davranışları, Mekke'nin fethi esnasında ortaya koyduğu strateji, Mekke'nin önde gelen en azılı düşmanlarına karşı tavrı örnekler arasında sıralanabilir. Temayülleri her zaman bağışlama yönündedir. Bütün mücadelesi ve gayreti hoşgörüyü dayalı bir atmosfer oluşturmak için olduğu söylenebilir. Onun bilhassa Müslüman olmayanlara karşı tutum ve davranışları dikkatle incelenmeli, bizler için yol gösterici olmalıdır. Allah'ın rahmet ve merhametinin genişliğini, elçilerinin de şefkatli ve merhametli bir kalbe, yumuşak bir üsluba sahip oluşundan anlayabiliriz. Hz. İbrahim'in hilm sahibi olarak tanıtılması ve övülmesi dikkate değerdir.

Hz. Peygamber'in getirdiği vahiyden Allah'ın rahmet ve merhametine yönelik sıfatlarının sökülüp atılmaması, Kur'an'a bütüncül bir şekilde yaklaşılması gerekir. Ayetin bağlamından kopuk ele alınması, bağışlayıcılığının ve affediciliğinin bertaraf edilmesi en nihayetinde O'nun tehditler savuran bir “Gazap Tanrısı” olarak tasavvur edilmesine sebep olacaktır. Hz. Ömer'den nakledilen rivayet şu şekildedir:

Hz. Peygamber'e esir bir grup getirdiler. Esirler arasında (çocuğuna özlemden dolayı) bulduğu herhangi bir çocuğu alıp bağrına basan onu emziren bir kadın vardı. Hz. Peygamber ona işaret ederek bize şöyle dedi: “Şu kadın kendi yavrusunu ateşe atıp yakar mı ne dersiniz?” Biz de “Asla! Evladını ateşe atmaz.” şeklinde cevap verdik. Resulullah şu çarpıcı sözü söyledi: “Allah'ın kullarına yönelik şefkat ve merhameti işte bu kadının evladına yönelik şefkatinden çok daha fazladır.”¹²²

Bir başka rivayette “Allah'ın kullarına yönelik şefkat ve merhameti ananın evladına yönelik şefkatinden çok daha fazladır.” şeklinde geçmektedir.¹²³ Ancak affeden ve bağışlayan Allah anlayışının kişiyi gevşeklğe sevk edip, “ben istediğimi yaparım, nasıl olsa Allah affeder.” düşüncesine sevk etmemesi gerekir. Zira bu sakat bir anlayıştır ve istismara kapı aralar. Nitekim geçmiş tarihte Yahudilerin ve Hıristiyanların tahrif ettikleri din anlayışına paralellik oluşturur. Kaldı ki onların bu durumu ayetlerle zemmedilmiştir. Şu halde bu ayetlerdeki nedensellik doğru okunmalıdır. Yapılan eylemlere karşılık

¹¹⁶ Bakara 2/256; Nahl 16/125; Ankebût 29/46; Yûsuf 12/108; Kehf 18/29.

¹¹⁷ Buhari, “Kitâbü'l-İlm”, 69; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut-Âdil Mürşid vd. (yy: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 32/342; Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebi Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit (Saydâ-Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, trs.) “Kitâbu'l-Edep”, 4835.

¹¹⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî,1392), 12/40.

¹¹⁹ Enbiyâ 21/107.

¹²⁰ Çelik, *Kur'an'ın Muhatapları*, 213.

¹²¹ Kehf 18/6; Şuarâ 26/3; Fâtır 35/8.

¹²² Buhari, “Edep”, 78(5999).

¹²³ Ebi'l Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mecmû' Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım (Medine: Matbaatü Melik Fahd, 1995), 8/97, 466.

yaptırımlar gerçekleşir. Bir başka ifade ile Yüce Allah'ın her zaman değişmez toplumsal yasası/sünnetullahı devrededir. İnsan bile isteye sürekli kötülükte direnirse bu ceza kaçınılmaz olur.

5. SONUÇ

Yüce Allah bazılarının resmettiği gibi sürekli gazap eden, korkutan, azap etmek için fırsat kollayan bir Tanrı profiline sahip değildir. Aksine iyilik, lütuf ve ihsanı bol olan, affetmek için fırsatlar sunan, sınırsız, sonsuz şefkat ve merhamet sahibidir. Allah'tan insana doğru ilişkide rahmet ve merhamet yönünü ortaya koyan Rahmân, Rahîm, Gafûr, Tevvâb, Velî, Raûf, Mevlâ gibi isimlerini bir tarafa bırakıp, sadece gazabına yönelik “Azabı şiddetli”, “Güçlü ve izzetli”, “İntikam sahibi” gibi tehditvâri ifadelerin kullanılması bazı insanların dinden uzaklaşmasına vesile olmaktadır.

Rahmet ve gazapla ilgili ifadeler sözün muhataba, zaman ve mekâna göre kullanıldığını göstermektedir. İlahi gazaba uğrayanlar; Hz. Peygamber döneminde ve öncesinde bazı Yahudiler, müşrikler ve münafıklardır. Aynı zamanda kasten bir mümini öldüren, düşmana karşı savaşta firar eden, imana erişikten sonra tekrar kalbini inkârcılığa açan ve kâfirlkte direnen kimselerdir. Allah'ın kâfirlere mühlet vermesi, tevbe kapısını açık bırakması, O'nun affedici olduğunu, cezaya çarptırmada aceleci bir tavır sergilemediğini göstermiştir. Doğrudan müminlere yönelik bir gazap ifadesi yoktur. Gazapla ilgili ayetlerin siyak sibakı dikkate alındığında, öncesinde ve sonrasında mutlaka Allah'ın şefkat ve merhametli oluşunu gösteren ayetlerin geldiği, müminlerin gazaptan ayrı tutulduğu kolaylıkla anlaşılır. Gazapla ilgili ifadeler kâfirlerin alaycı tutum ve davranışlarına karşı bir tehdit unsuru oluştururken müminlere yönelik bir destek ve uyarı mahiyetindedir.

Ayetlere bütüncül bir yaklaşım sergilenmesi, vahyin nazil olduğu tarihi vasat ve muhatap kitlenin dikkate alınması insanın dini doğru anlamasını ve doğru yaşamasına katkı sağlayacaktır. Vahyin kaynağı ve vahyin kendisinin rahmet olarak tanımlanması göz ardı edilmemelidir. Ayrıca vahyi tebliğ eden elçinin de merhamet timsali bir insan olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Yüce Allah'ın rahmeti, peygamberlerini rehber edinenleri kuşatacaktır. Şu halde insan bu bilinçle hareket ederek Allah'a yönelik ilişkisinde muhabbeti esas almalıdır. Sevgi temelli bir Allah tasavvuru yapılan eylemleri de anlamlı kılacaktır.

KAYNAKÇA

- Abay, A. (2016). “*Fatiha Sûresi ve Kişilik İnşası*”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (27), 91-134.
- Abdülbâkî, M. F. (2007). *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dâru'l Hadîs.
- Aldemir, H. (2012). “*Fatiha Sûresi'nde Nimet Verilenler Gazaba Uğrayanlar ve Dalalette Olanlar*”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12(1), 219-244.
- Arpaş, H. (2005). “*Allah İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazap*”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), 8-29.
- Beyzâvî, M. (h.1418). *Envârü't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî. Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî,
- Buhârî, A. (h.1422). *Sahihu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Dâru Tavkî'n-Necât.
- Câbirî, M. A. (2017). *Fehmü'l-Kur'ân Nüzul Strasına Göre Tefsir*. çev. Muhammed Coşkun. Mana Yayınları.
- Cevâd, A. (2001). *el-Mufasssal fî târihi'l-Arabi kable'l-İslâm*. Daru's-Sâkî.
- Çağırıcı, M. (1998). “*Hilim*”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 18:33-36. TDV Yayınları.
- Çelik, Ö. (2021). *Kur'an'ın Muhatapları*. TDV Yayınları.
- Derveze, M. İ. (h.1383). *et-Tefsîrû'l-Hadîs*. Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye.
- Düzgün, Ş. A. (2019). *Dini Anlama Kılavuzu*. Otto Yayınları.
- Ebû Dâvûd, S. (trs). *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit. el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Ebu Hayyân el-Endelüsî, Y. (h.1420). *el-Bahru'l-Muhîd*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Dâru'l-Fikr.
- Ebü'l-Bekâ, K. (trs). *el-Külliyât Mu'cem fi'l-Mustalahât ve'l-Fürûku'l-Lüğaviyye*. thk. Adnan Derviş ve Muhammed el-Mısırî. Müessesetü'r-Risâle.
- Ebüssuûd, M. (trs). *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Dâru İhyâi't-Türâs.

- Elik, H. (2004). “*Kur'an'da İnsanın Sorumluluğu, Va'd- Va'id ve İlahi Af*”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (14),65-77.
- Erbaş, A. vd. (2021). *Hayat Rehberi Kur'an Konulu Tefsir*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Fazlur Rahmân. (2014). *Ana Konularıyla Kur'an*. Ankara Okulu Yayınları.
- Fîrûzâbâdî, Y. (2005). *el-Kâmûsü'l-Muhît*. thk. Muhammed Naîm el-Argasûfî. Müessesetü'r-Risâle.
- Gölcük, Ş. (2009). *Kur'an ve İnsan*. Kitap Dünyası Yayınları.
- Görmez, H. (2017). *Kur'an-ı Kerim'in İkili Anlatım Üslubu Bağlamında Terğib ve Terhib Üslubu*. Kuramer Yayınları.
- Hacımüftüoğlu, H. (2011). *Kral Tanrı Allah'ın Krallığı*. İletişim Yayınları.
- Hicâzî, M. M. (h.1413). *Tefsîrü'l-Vâdih*. Dâru Cîli'l-Cedîd.
- İbn Âşûr, M. (1984). *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. ed-Dârü't-Tunûsiyye.
- İbn Cüzey, K. G. (h.1416). *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzil*. thk. *Abdullah Hâlidî*. Dâru'l-Erkâm b. Eb'i'l-Erkam.
- İbn Fâris. (1979). *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Dâru'l-Fikr.
- İbn Hanbel, Ş. (2001). *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut-Âdil Mürşid vd. Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Kesîr, Ş. (1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. Dâru Taybe.
- İbn Sîde, İ. (1996). *el-Muhassas*. thk. Halîl İbrâhîm Ceffâl. İhyâu't-Turâs.
- İbnTeymiyye, A. (1995). *Mecmûu Fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım. Matbaatü Melik Fahd.
- Kayacan, M. (2015). *Kur'an'da Hz. Nuh'un Toplumsal Islah Çabaları*. Ekin Yayınları.
- Kaysıcı, C. (2006). *Kur'an'da Mükâfat ve Ceza*. Hüney Yayınevi.
- Khanfar, W. (2020). *İlkbahar (Hz. Peygamber (sav)'in Hayatına Dair Stratejik ve Siyasi Okuma)*. çev. Mehmet Yuşa Çolak-Hasan Hacak. Vadi Yayınları.
- Kurtubî, M. A. (1964). *Tefsîru Kurtubî (el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân)*. thk. Ahmet el-Berdûnî, İbrahim Atfîş. Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye.
- Kutup, S. (h.1412). *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. Dâru's-Şurûk.
- Mâturidî, M. (2005). *Te'vilâtü Ehli's-Sünne “Te'vilâtü'l Kur'ân”*. thk. Mecdî Bâsellûm. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Mukâtil, B. (h.1423). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Dâru İhyâi't-Türâsi.
- Müslim, K. (trs). *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Nevevî, M. (1392). *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc*. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Öztürk, M. (2018). *İlahi Hitabın Tefsiri*. Ankara Okulu Yayınları.
- Râğîb el-İsfehânî, M. (1999). *Tefsîru'r-Râğîb*. thk. Muhammed Abdülazîz Besyûnî. Câmiatü Tanta Külliyyetü'l-Âdâb.
- _____. (h. 1412). *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kurân*. nşr. Safvân Adnân Dâvûdî. Dârü'l Kalem.
- Reşîd Rızâ, M. (1990). *Tefsîrü'l-Menâr “Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm”*. el-Hey'etü'l-Mısriyye.
- Sâbûnî, M. A. (1997). *Safvetü't-Tefâsir*. Dâru's-Sâbûnî.
- Şinkitî, M. (1995). *Edvâ'ü'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. Dârü'l-Fikr.
- Taberî, Y. (2000). *Tefsîrü't-Taberî (Câmi'u'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'ân)*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Müessesetü'r-Risâle.
- Üzüm, İ. (1996). “*Gazap*”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 13:434-435. TDV Yayınları.